

Ur *International Viewpoint*, N° 221, februari 1992

Ernest Mandel

Michail Gorbatjovs oundvikliga fall

Michail Gorbatjov, 1987. Foto Wikimedia, CC BY-SA 3.0

Michail Gorbatjovs försök att reformera den byråkratiska sovjetregimen var dömt att misslyckas. Detta bekräftar det omöjliga i byråkratins försök att förändras.

Gorbatjovs misslyckande ansluter sig till det som Tito, Chrusjtjov, Mao eller Dubcek råkat ut för. Sovjetbyråkratin är för omfattande, dess sociala nätverk för starka, den spindelväv av tröghet, rutin, obstruktion och sabotage den bygger på för tät för att på något avgörande sätt kunna förändras uppifrån. För detta krävs initiativ och agerade av tiotals miljoner arbetare, dvs en verklig folkslig revolution underifrån, en anti-byråkratisk politisk revolution. Gorbatjov var oförmögen att utlösa en sådan revolution – och inte heller ville han det. Hans mål var att behålla systemet men förändra det i grunden.

Gorbatjovs inriktning på radikal förändring av systemet var inte i första hand följden av något ideologiskt val. Den var följden av objektiva förhållanden, av den allt djupare krisen för ett system som Sovjetunionen hamnat i från slutet av 1970-talet.

De främsta tecknen på denna kris var:

- Den ständigt minskade tillväxttakten, som varit lägre än i USA i över ett decennium.
- Omöjligheten av att i den situationen på samma gång fortsätta kampanjen för modernisering av ekonomin, kapprustningen med imperialismen, uppnå en konstant, om än blygsam, höjning av befolkningens levnadsstandard och bibehålla och utvidga byråkratins privilegier. Åtminstone två, om inte tre, av dessa målsättningar måste överges.
- Misslyckandet för övergången från extensiv till intensiv industrialisering, vilket Trotskij förutsett redan på 1920-talet. Detta krävde satsning på kvalitet i stället för kvantitet, exakta kostnadskalkyler, öppenhet inom ekonomin och ökad makt för konsumenterna. Inget av detta gick att förena med byråkratisk diktatur.

- Början till en uttalad social tillbakagång, som bl a tog sig uttryck i 60 miljoner fattiga och en klar försämring av hälsovårdssystemet (bl a att den förväntade livslängden sjunkit under många år).
- Att regimen förlorat all politisk legitimitet och uppkomst av breda sektorer av opposition (experter, författare, ungdomen, förtryckta nationaliteter och arbetare som började agera självständigt).
- En mycket djup ideologisk och moralisk kris som byråkratin inte längre klarade av att kontrollera.

Gorbatjovs nederlag är framför allt ett nederlag för den ekonomiska *perestrojkan*. Från allra första början var den illa planlagd och ändrade gång på gång inriktning. Med allt mer oförenliga målsättningar ledde *perestrojkan* till att den gamla kommandoekonomin upplöstes utan att ersätta den med något nytt och slagkraftigt.

Från stagnation till ekonomisk nedgång

Efter flera kullerbyttor följdes stagnationen från 1990 och framåt av ekonomisk nedgång. En galopperande inflation bidrog till att påskynda nedgången. Konsumtionsvaror försvann från det officiella försörjningssystemet för att långsamt hamna i händerna på olika maffiagrupper och den fria marknaden där de såldes till orimliga priser.

I början av 1991 låg levnadsomkostnaderna per capita i Moskva på minst 200 rubel i månaden, vilket fortfarande täcktes av en minimilön. I oktober 1991 hade levnadsomkostnaderna stigit till 521 rubel enligt fackföreningarnas beräkningar. Runt 90 procent av Moskvaborna fick klara sig på mindre än den summan. Därefter har läget försämrats än mer. Och nu har vi varit med om de massiva prishöjningarna den 2 januari 1992. Genom denna successiva försämring av de breda massornas levnadsstandard förlorade Gorbatjov helt sitt folkliga stöd.

Den huvudsakliga drivkraften bakom Gorbatjovs utrikespolitik var att få imperialisterna att rädda det sjunkande skeppet. Detta ledde till kontrarevolutionära regionala överenskommelser på bekostnad av revolutionerna i Centralamerika och på Kuba samt befrielsekampen i södra Afrika och arabvärlden. I det avseendet utgjorde Gorbatjov bara en fortsättning på den långa historien av förräderi mot världsrevolutionen som inleddes av Stalin, dennes efterträdare och följeslagare: förräderiet mot revolutionerna i Spanien, Jugoslavien och Grekland, sveket mot möjligheterna till revolutionära genombrott i Frankrike och Italien 1944-48 och 1968-69, samt sveket mot de kinesiska, vietnamesiska, kubanska (i första skedet) och portugisiska revolutionerna.

Även om det hade varit att hemfalla åt illusioner att förvänta sig att Gorbatjov skulle lyckas skulle det emellertid också vara ett misstag att blunda för de djupgående och positiva förändringar som skedde i Sovjetunionen under Gorbatjov.

De förändringarna kan i huvudsak sammanfattas med glasnost, eller, orm man så vill, den betydande ökningen av de demokratiska rättigheter sovjetmedborgarna kom i åtnjutande av.

De rättigheterna är förstås begränsade, partiella och utan konstitutionella garantier och har också samsats med auktoritära drag, som accentuerades under slutskedet av Gorbatjovs styre. Men dessa demokratiska rättigheter var nog så reella. Många partier, politiska föreningar, sociala sammanslutningar och oberoende arbetarorganisationer uppstod. Tidningar helt utanför particensurens kontroll såg också dagens ljus. Öppna demonstrationer, ofta av betydande storlek, förekom också. Antalet strejker ökade. Val anordnades där väljarna erbjöds ett urval kandidater av olika politisk inriktning.

Att förneka att detta innebar en kolossal förändring för massorna jämfört med stalinismen och de post-stalinistiska regimerna och beteckna Gorbatjovs styre som ”totalitärt” vore lika med att försköna den stalinistiska diktaturen.

På Stalins tid fanns miljontals politiska fångar. Under Gorbatjov var de färre än i USA, Storbritannien, Spanien eller Israel. På Stalins tid slogs alla strejker ner med våld. Under Gorbatjov förekom inget sådant.

Den sortens felaktiga syn på den politiska verkligheten i Sovjetunionen är uttryck för en ultravänsteristisk syn på olika politiska regimer. Enligt den uppfattningen finns bara två möjligheter: sovjetmakt och fascistisk – eller fascistinriktad – borgerlig diktatur. Inga mellanformer finns.

Kuppmakarna i augusti 1991 ville kraftigt begränsa eller avskaffa de demokratiska rättigheter som existerade. De ville avskaffa strejkrätt och oberoende arbetarorganisationer. Därför måste kuppen bekämpas med alla medel. Och därför måste det också välkomnas att kuppen misslyckades.

Detta innebär att de arbetande massorna i Sovjetunionen nu måste kämpa på två fronter: å ena sidan till försvar för samt utvidgning och konsolidering av de demokratiska rättigheterna och å den andra mot privatisering. Att överge någon av dessa viktiga strider vore att offra arbetarklassens grundläggande intressen.

Någon politisk revolution i det f d Sovjetunionen kommer inte att ske och segra om inte arbetarklassen återerövrar sin förmåga till självständig organisering på klassbas. Det målet kommer i sin tur bara att uppnås efter en lång period av skolning, utveckling av kampen och framväxten av ett nytt avantgarde. Utan demokratiska rättigheter kommer dock denna process att bli mycket mer långvarig, svårare och med mindre möjligheter till ett framgångsrikt slut. Och utan en sådan politisk revolution är återupprättande av kapitalismen oundvikligt på sikt.

Gorbatjov störtades inte genom någon massmobilisering. Inte heller störtades han genom någon offensiv av imperialister eller inhemska borgerliga krafter. Han störtades av en del av byråkratin under ledning av Boris Jeltsin.

Jeltsin – apparatens man

Jeltsin lika mycket – om inte mer – som Gorbatjov representerar en fraktion på nomenklaturans högsta nivå. Med hela sin bakgrund och karriär är Jeltsin apparatens man. Hans talanger som populistisk demagog ger ingen anledning att nyansera detta omdöme. Om Jeltsin på någon punkt skiljer sig från Gorbatjov består det i att han är mindre benägen att dra sig undan, mer auktoritär och därmed farligare för massorna.

En del kommer att säga att Jeltsin i motsats till Gorbatjov, som i någon vag mening fortsatte att kalla sig socialist, öppet förespråkar kapitalismens återupprättande. Det är sant. Men ord räcker inte för oss när det gäller att bedöma politiker. Vi måste se till vad som händer i praktiken och vilka samhällsintressen de tjänar.

Från den utgångspunkten utgör Jeltsin, och hans allierade i arbetet på att likvidera Sovjetunionen och ersätta det med ett ”Samväldie av suveräna stater”, en del inom nomenklaturen, som skiljer sig från de öppet borgerliga krafterna (i huvudsak en ny grupp av ”trasmiljonärer”, den nya bourgeoisie), även om de kan överlappa varandra i delar.

De mest typiska exemplen på dem är presidenterna i Ukraina och Kazachstan, som, tillsammans med Jeltsin, ”förrått” Gorbatjov (med dennes egna ord) och likviderat Sovjetunionen.

Båda var ledande inom den stalinistiska apparaten i de två republikerna i början av Gorbatjov-eran. Båda fortsätter att stödja sig på de lokala, knappt alls förändrade, KGB. Till att börja med ägnade sig båda åt att lurpassa, eller stödde rent av kuppen. Båda har utnyttjat massornas legitima revolt i sina regioner mot nationellt förtryck till att framställa sig som ”nationalistiska ledare”.

Deras cynism kommer till uttryck i deras beredskap att i varje fall tills vidare liera sig med Jeltsin och hans anhängare, som är genuina storryska chauvinister.

Vad vi nu upplever i f d Sovjetunionen är en triangelkamp mellan: fraktioner på högsta nivån av nomenklaturen, krafter, dvs borgerliga sådana socialt sett, som är för att återinföra kapitalismen samt de arbetande massorna. Dessa tre krafter skiljer sig åt och agerar i enlighet med sina egna särintressen.

Nya kupper är tänkbara. Jeltsin kan mycket väl snabbt bli av med sin popularitet med tanke på den arbetar- och folkfientliga politik han står för. Bakom honom syns Vladimir Zjirinovskijs ödesdigra person, Sovjets Le Pen, som samtidigt hämtar inspiration från Stalin, tsaren och Pinochet. Han har stöd av en flygel inom armén och är våldsamt storrysk, xenofobisk, anti-semitisk och rasistisk. Hans popularitet får inte underskattas.

Idag står vi varken inför en revolutionär eller en förrevolutionär situation i f d Sovjetunionen. Helt klart är arbetarklassen oändligt mycket starkare än sina motståndare, mycket starkare än 1917 eller 1927. Samtidigt är stalinismen, som vi alltid förutsagt, på väg mot sammanbrott. Men för att den ska störtas genom en politisk revolution måste arbetarklassen handla som en självständig politisk kraft och så är inte fallet idag.

På grund av den enorma misskreditering som idéerna om kommunism, socialism eller marxism utsatts för av den stalinistiska diktaturen, är det inte arbetarklassen som är på väg att fylla det tomrum som den djupa ideologiskt-moraliska krisen i sovjetsamhället lett till. Den är aktiv, men enbart för kortsiktiga mål och på ett uppsplittrat och otillräckligt sätt. Det är högern som har det politiska initiativet.

Historiens avslitna tråd

Tvårt emot våra väl underbyggda förhoppningar fram till 1980-81 (när *Solidarność* [Solidaritet] framträdde) har den tråd slitits av som ledde från revolten i arbetslägret i Vorkuta och resningen i Östtyskland 1953, vidare till upproret i Ungern 1956 och Pragvåren och polska *Solidarność* första steg. Och det kommer att ta tid att laga den igen.

Innebär det att det mest sannolika är att nomenklaturen under lång tid kommer att återta makten eller att kapitalismen återupprättas? Alls inte. Att det skulle inträffa är lika osannolikt som att en politisk revolution snabbt utbryta.

Visserligen har Jeltsins regering tagit en del steg på väg mot att återinföra kapitalism, men det är lång väg mellan att starta och att avsluta en sådan process.

För att kapitalismen verkligen ska kunna återinföras räcker det inte med att varuproduktionen bli allmän – och i dagens Sovjet är den mindre utvecklad än vad som var fallet under NEP på 1920-talet. De stora produktions- och bytesmedlen måste också bli varor. Det skulle kräva minst 1 000 miljarder dollar, en summa som inte finns tillgänglig idag vare sig i Väst eller i f d Sovjetunionen.

Det krävs också att arbetskraften blir föremål för ”arbetsmarknadens” lagar. Det skulle innebära mellan 30 och 40 miljoner arbetslösa och ett fall i levnadsstandarden på mellan 30 och 50 procent: något sådant skulle mötas av våldsamt motstånd.

Det mest sannolika är en lång period av sönderfall och kaos. Vår blygsamma men realistiska förhoppning är att den sovjetiska arbetarklassen gradvis ska kunna återerövra sitt oberoende klassperspektiv. Huvuduppgiften för de små och uppsplittrade socialistiska krafterna är att knyta band med arbetarna och hjälpa dem att ta itu med de hinder som föreligger.

Översättning: Björn Erik Rosin

Lästips

Mer om Gorbajtov av Mandel: [Kan Gorbajtov förändra Sovjet?](#) (1987) och [Framtiden för Gorbajtjovs reformer](#) (1988)

Som nog alla vet lyckades man att återupprätta kapitalismen i Ryssland, men till ett mycket högt pris. Under övergångsperioden kom stora delar av ekonomin att domineras av närmast maffialiknande krafter, med utbredd korruption, extremt hög arbetslösheten och utbredd fattigdom. Och Putins Ryssland lider fortfarande av stora problem, inte minst demokratiska sådana.

För den som vill veta mer om vad som skedde rekommenderas Roy Medvedevs bok *Kapitalism i Ryssland?* (Stockholm, ETC, 1999).

Gorbajtov ger sin version om främst det politiska händelseförloppet i *Som jag minns det* (Lidingö, Fri tanke, 2013).